

## РОЗДІЛ 5. ДОШКІЛЬНА ПЕДАГОГІКА

## ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОЇ РОБОТИ З ПРИРОДНИМ МАТЕРІАЛОМ

### FORMATION OF ENVIRONMENTAL CULTURE OF PRESCHOOL CHILDREN IN THE PROCESS OF ARTISTIC AND CREATIVE WORK WITH NATURAL MATERIAL

У статті розглянуто проблему формування екологічної культури дітей дошкільного віку в процесі художньо-творчої роботи з природним матеріалом. Екологічну культуру розкрито як тип життєдіяльності людини, який унаслідкується дитиною від дорослих у процесі побудови взаємовідносин із навколишнім середовищем, що сприяє здоровому способу життя, розумній самоорганізації сутнісних сил людини в умовах конкретного природного середовища. Визначено, що спілкування з об'єктами довкілля, особливо тактильний контакт із природним матеріалом під час занять ручною працею, зумовлює розвиток емоційної сфери дошкільника, сприяє отриманню нових вражень, почуттів, переживань, що забезпечує активізацію процесу пізнання світу й у свою чергу створює можливість для набуття практичного досвіду взаємодії дітей із природою в різних видах образотворчої діяльності. Робота з природним матеріалом під час занять ручною працею виступає ефективним засобом формування екологічної культури дошкільників за умови грамотного педагогічного керівництва їхньою діяльністю. Керівництво передбачає зростання рівня самостійності дітей, а також цілеспрямоване використання системи екологічно-виховних питань, ситуацій, пізнавальних завдань, що стимулюють активність дітей протягом заняття.

**Ключові слова:** екологічне виховання, формування екологічної культури, діти дошкільного віку, ручна праця, природний матеріал.

В статье рассмотрена проблема формирования экологической культуры детей дошкольного возраста в процессе художественно-творческой работы с природным материалом. Экологическая культура раскрыта как тип жизнедеятельности человека, унаследованный ребенком от взрослых в процессе построения взаимоотношений с окружающей средой, способствующих здоровому образу жизни, разумной самоорганизации существенных сил человека в условиях конкретной природной среды. Определено, что общение с объектами окружающей среды, особенно тактильный контакт с природным материалом во время занятий ручным трудом, обуславливает развитие эмоциональной сферы дошкольника, способствует получению новых впечатлений, чувств, переживаний, обеспечивает актив-

визацию процесса познания мира и в свою очередь создает возможности для приобретения практического опыта взаимодействия детей с природой в различных видах изобразительной деятельности. Работа с природным материалом во время занятий ручным трудом выступает эффективным средством формирования экологической культуры дошкольников при условии грамотного педагогического руководства их деятельностью. Руководство предполагает рост уровня самостоятельности детей, а также целенаправленного использования системы экологически-воспитательных вопросов, ситуаций, познавательных задач, стимулирующих активность детей в течение занятия.

**Ключевые слова:** экологическое воспитание, формирование экологической культуры, дети дошкольного возраста, ручной труд, природный материал.

The article deals with the problem of the formation of environmental culture of preschool children in the process of artistic and creative work with natural material. Ecological culture is determined as a type of human activity which is inherited by a child from adults in the process of relationship building with the environment, which promotes a healthy lifestyle, a reasonable self-organization of a man's essential forces in the conditions of a particular natural environment. It has been determined that communicating with objects of the environment, especially tactile contacts with natural materials during hand work, leads to the development of a preschool child's emotional sphere, promotes new impressions, feelings and experiences, which provides an intensification of the process of learning the world and, in turn, creates opportunities for acquiring practical experience of the interaction of children with nature in different types of visual art activities. Working with natural materials during hand work is an effective means of the formation of the environmental culture of preschool children, provided that competent pedagogical leadership of their activities. The leadership provides for the growth of the level of children's self-independence, as well as the purposeful use of the system of environmental education issues, situations, cognitive tasks, which stimulate children's activity during the class.

**Key words:** environmental education, formation of environmental culture, preschool children, hand work, natural material.

УДК 373.2.015.31:502.1

**Шевченко Н.О.,**  
доцент кафедри естетичного виховання і технологій дошкільної освіти  
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

#### Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сьогодні, в умовах розбудови громадянського суспільства в Україні, саме культура людини, її ставлення до естетичних цінностей рідного народу, природного середовища, інших людей визначає успішність розвитку держави, її здатність долати

соціально-економічні проблеми з максимальним збереженням природного ресурсу, плеканням цінностей історії та культури країни. З огляду на це актуалізується необхідність інтенсивної виховної та просвітницької роботи щодо формування у дітей та молоді такої особистісної культури, яка б

поєднувала естетичний аспект та культуру природокористування й забезпечувала б поважне ставлення молодого покоління до багатств і красот рідної природи. Зазначимо, що така комплексна робота має починатися з дошкільного дитинства, коли інтенсивно відбувається формування особистості людини, її ціннісних орієнтацій в оточуючому світі.

Слід підкреслити велику виховну роль у процесі виховання особистості дітей дошкільного віку закладів дошкільної освіти та унормовану в державних документах зосередженість освітнього процесу на формуванні екологічної культури дошкільників естетико-виховними засобами. Так, в одному з державних документів, що стали дороговказом на шляху розбудови національної системи дошкільної освіти – «Базовому компоненті дошкільної освіти» – зазначається, що метою дошкільної освіти є досягнення мінімально достатнього та необхідного рівня освітніх компетенцій шляхом реалізації інваріантної складової частини дошкільної освіти, що містить різні освітні лінії, зокрема «Дитина у природному довкіллі», й забезпечує засвоєння дошкільником обсягу необхідної інформації, формування в нього життєво важливих умінь і навичок, системи ціннісних ставлень до світу та людини [1, с. 4–5]. Згідно із Законом «Про освіту», наріжними основами освітньої діяльності є формування культури здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля [7]. У Державному стандарті дошкільної освіти України наголошено, що дошкільний заклад – найперше спеціально створене суспільне середовище для дитини, основне призначення якого – виховання ціннісного ставлення особистості до навколишньої природи, культури, мистецтва, людей, самої себе [1, с. 4]. Відповідно накреслений у нормативних документах державній стратегії, діяльність щодо формування екологічної культури дошкільників, розвитку особистості, небайдужої до рідної природи, світу, стає невід'ємною складовою частиною виховання дітей у закладах дошкільної освіти.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Необхідність зміни ціннісних орієнтацій сучасної людини, формування в кожного відповідальності за збереження оточуючого середовища для майбутніх поколінь зумовила активізацію уваги представників педагогічної науки до вирішення питань екологічного виховання дітей. Проблематиці формування екологічної культури, екологічної освіти та виховання, естетичного сприйняття дійсності особистістю в процесі спілкування з природою присвячені наукові праці Є. Андрєєва, К. Ахіярова, О. Волкова, М. Добрецова, Л. Євтінова, М. Сонної, Н. Щекиної та ін.

Питання екологічного виховання та формування екологічної культури дошкільників розро-

бляли вчені та педагоги-практики О. Білан, Н. Верзілін, Г. Горбунова, Д. Кайгородов, Г. Казарчик, В. Корсунська, Т. Кулікова, І. Лисенко, Л. Овдій, Г. Пантелєєв, О. Поломошнова, І. Пономарьова, З. Плохій, Н. Рижова, Т. Серебрякова, О. Соломеннікова, Г. Тарасенко, К. Федіна, Т. Федерова та ін.

Методичні питання ознайомлення дітей з природою вивчали Г. Іванова, В. Курашова, С. Ніколаєва, Н. Яришева та інші дослідники. Особливості організації роботи дітей з природним матеріалом висвітлювалися в наукових та науково-методичних працях таких науковців, як Л. Божко, І. Веремійчик, Л. Гоман, Л. Калуська, О. Кононко, Н. Маркелова та багатьох інших.

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.** Аналіз ступеня дослідженості проблеми формування екологічної культури дітей дошкільного віку показує, що цей процес потребує додаткового розроблення дієвих шляхів і засобів, основаних на розумінні вікових та індивідуальних особливостей дітей дошкільного віку, на усвідомленні культурно-виховної спрямованості роботи сучасного дошкільного закладу, різноманітних, придатних до використання в екологічному вихованні дітей засобів художньо-творчої роботи з природним матеріалом.

З огляду на зазначене вище **метою статті** є теоретико-методичне обґрунтування можливостей формування екологічної культури дітей дошкільного віку в процесі художньо-творчої роботи з природним матеріалом.

**Виклад основного матеріалу.** Розкриваючи порушену проблему, відзначимо, що природа рідного краю є одним із найбільш потужних чинників виховання дитини в дошкільному віці. Причому результатом цілеспрямованого процесу виховання дитини засобами природи має стати формування екологічної культури особистості, що є взаємодетермінованим успішністю розвитку людини і всього суспільства в гармонійній єдності з природним середовищем. Це пов'язано з тим, що процес формування культури людини в цілому фактично має комплексний характер, екологічна ж культура може бути визначена як інтегративна характеристика людини, опредмечена в діяльності, на основі якої суб'єкт природокористування виробляє стратегію і тактику взаємодії з природою. У науці екологічна культура розглядається як своєрідний світоглядний зразок, в якому відображено такий стан соціально-природних залежностей, який характеризує їх гармонійну єдність, раціональне освоєння людиною природної та соціальної дійсності й утвердження в цьому процесі своєї власної індивідуальної самобутності [8, с. 36]. Важливо наголосити, що екологічна культура – це тип життєдіяльності людини, який унаслідкується дитиною від дорослих у процесі побудови взаємовідносин

із навколишнім середовищем, що сприяють здоровому способу життя, розумній самоорганізації сутнісних сил людини в умовах конкретного природного середовища. Екологічна культура віддзеркалює вміння людини жити в гармонії з природою, передбачати наслідки власної перетворюючої діяльності, брати на себе відповідальність за життя на планеті.

Формування в дитини знань щодо законів взаємодії людини і природи відбувається насамперед у системі освіти через зацікавлення, ознайомлення (засвоєння інформації), схвильованість, переконання (мотивації дії) та мотивовану поведінку [2, с. 113]. На думку сучасної дослідниці Н. Лисенко, назріла потреба в ставленні до екологічної освіти як універсальної та ціннісної, яка має гуманістичну спрямованість й орієнтована не лише на виконання чітко окреслених завдань педагогічного процесу в дитячому садку, а й на більш глобальну мету – збереження життя на Землі. Вчена проголошує надзавданням екологічної освіти формування, збагачення і зміцнення людськості в кожній дитині, що дозволяє надалі стати й бути свідомим користувачем і споживачем природних багатств: повітря, води, ґрунту, рослин і тварин, корисних копалин; бути творчою людиною і продукувати інноваційні моделі поведінки добродічного співжиття зі світом на засадах екологічної культури [4, с. 12–13].

У цьому контексті важливо зазначити, що творча діяльність та спілкування з навколишнім світом для дитини дошкільного віку є джерелом естетичних та багатьох інших переживань, оскільки спілкування з природою – інформаційна і предметна взаємодія з навколишнім світом – пробуджує багату гаму різноманітних почуттів (хвилювання, захоплення, радість, натхнення, співчуття), що є необхідною умовою творчого освоєння довкілля дітьми дошкільного віку. Саме емоційна взаємодія дитини з найближчим природним оточенням становить основу формування в неї доброзичливого ставлення до природи, засвоєння правил моральної поведінки, розвитку пізнавального інтересу та бажання спілкуватися з природним довкіллям. Власний емоційний досвід дитини є фундаментом для формування «поняттєвих правил поведінки», особистісних якостей [6, с. 59]. Через організацію естетичного спілкування дітей з природою вихователь впливає на формування в особистості позитивного емоційного ставлення до людини як до частини природного і культурного світу. Особливе місце в цьому процесі належить творчому експериментуванню з природним матеріалом у процесі занять ручною працею. Під час таких занять дитина отримує нові відомості про якості та особливості тих чи інших компонентів природного довкілля, набуває досвід роботи з природним матеріалом, навчається експериментувати з ним.

Підкреслимо, що на заняттях з ручної праці робота з природними матеріалами є особливо доречною. Саме взаємодія з такими матеріалами (шишки, жолуді, каштани, солома, кора, гілки, кукурудзяні качани, кісточки фруктів і овочів, пір'я тощо), особливо особисто зібраними дитиною під час екскурсій, походів, прогулянок з вихователями або батьками, за умови вірної педагогічної організації надихає дитину на чудові творчі вироби, забезпечує прищеплення інтересу до рідного краю, дбайливе ставлення до його багатств, створює основу для формування екологічної культури дошкільника.

У процесі організації роботи дошкільника з природним матеріалом вихователю необхідно враховувати вік дитини, чітко орієнтуючи свої дії на вирішення освітніх завдань, серед яких, зокрема, визначимо такі: стимулювати творчу фантазію дитини, допитливість та інтерес до пізнання рідної природи; формувати елементи наукових знань про основні властивості природного матеріалу та об'єктів живої природи; активізувати знання і практичний досвід спілкування дітей із природою в різних видах мистецької діяльності; ознайомлювати дітей з перлинами народної мудрості, що віддзеркалюють дбайливе ставлення людей до природи.

Обираючи освітні завдання, вихователю слід орієнтуватися на те, що вироби, виготовлені дітьми, повинні не лише мати естетичне значення, а й слугувати засобами подальшого пізнання дошкільником оточуючого світу. Тому в процесі занять необхідно заохочувати дітей до виготовлення предметів для ігор з водою з природного матеріалу (наприклад, корабликів зі шкарлупи горіха). У молодшому віці можна знайомити дітей зі способами плетіння віночків із листя або квітів. Починаючи із середнього дошкільного віку, доречною буде організація більш складної роботи з різноманітними природними матеріалами та обладнанням для плетіння. Своєчасним буде також навчання дошкільників технікам виконання виробів із тополиного пуху, соломи, викладання мозаїки з черепашок тощо.

Працюючи з дошкільниками, варто зважати на те, що дітям подобається не тільки майструвати, але й збирати матеріал, який виступає плідним ґрунтом для дитячої фантазії та уяви, а природа рідного краю є невичерпним джерелом різних матеріалів, з яких можна зробити безліч чудових речей, урізноманітнити традиційні дитячі вироби. Тож вихователю варто навчити дітей прийомам заготівлі листя, квітів, соломки; технології їх обробки, зберігання та підготовки до роботи. Необхідно розглянути з вихованцями інструменти та приладдя для обробки природних матеріалів (ножиці, пензлик тощо), навчити використовувати знаряддя та інструменти за призначенням, враховувати їхні особливості під час творчої діяльності. У процесі занять діти мають оволодіти знаннями про особливості різних матеріалів, умінням

добирати матеріал потрібної величини, форми, кольору, структури, засвоїти способи з'єднання деталей за допомогою різних матеріалів (пластилін, дріт, зубочистки, гілочки), опанувати навички розумового аналізу, послідовності виготовлення виробів і практичного виконання завдання.

Для того щоб на практиці здійснити формування у дошкільників екологічної культури в процесі художньо-творчої роботи з природним матеріалом, вихователі необхідно досконало розуміти методику цієї роботи. Для дітей різних вікових груп необхідно визначити обсяг словесної, наочної та практичної інформації про рідну природу і культуру, який би відрізнявся від випадково засвоєних знань точністю й чіткістю та реалізовувався в різних формах і за допомогою різних методів виховної роботи (творчих занять, завдань, бесід, співбесід, еколого-виховних ситуацій, екскурсій, цільових прогулянок з метою збору природного матеріалу тощо). На цій основі вихователь отримує змогу постійно поглиблювати зміст роботи, збагачуючи заняття новим цікавим матеріалом, що активізує розумові й творчі здібності дітей.

Вважаємо, що творчу роботу дітей із природним матеріалом доречно урізноманітнювати різними засобами екологічного виховання дошкільників. Наприклад, доречним є використання такого засобу екологічного виховання дошкільників, як соціально-моральні завдання (В. Маршицька), що стосуються проблеми взаємодії людини з природою і містять інформаційний та емоційний компоненти [5, с. 148–150]. Запровадження подібних засобів екологічного виховання дошкільників на заняттях з ручної праці сприятиме усвідомленню та емоційному переживанню дитиною наслідків порушення чи дотримання норм екологічно доцільної поведінки та діяльності, формуванню в неї сталих тенденцій у поведінці.

**Висновки.** Загалом, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що екологічна культура виражає міру освоєння людиною природопетворюючої діяльності, формування екологічної культури особистості сприяє гармонізації взаємовідносин суспільства і природного світу. Вирішення цього складного завдання неможливе поза межами екологічного виховання дітей, починаючи з раннього віку, що забезпечує формування в особистості свідомого сприйняття навколишнього світу, почуття особистої відповідальності за стан природного середовища, впевненості в необхідності дбайливого ставлення до природи, розумного використання її багатств.

Формування екологічної культури дошкільників є одним із важливих напрямів досягнення якісно

нового рівня в реалізації мети дошкільного виховання. Цей процес органічно поєднується з пошуком інноваційних технологій формування особистості дитини, за яких її розвиток перебуває у центрі виховного процесу.

Робота з природним матеріалом виступає ефективним засобом формування екологічної культури дошкільників, що активно розробляється в науково-методичній літературі, накопичується у практичному досвіді роботи дошкільних закладів.

Результативність процесу формування екологічної культури дошкільників під час роботи з природним матеріалом визначається наявністю опосередкованого керівництва їх творчою діяльністю з опанування різних технік ручної праці, а також цілеспрямованого використання системи екологічно-виховних питань, ситуацій, пізнавальних завдань, що стимулюють активність дітей протягом заняття.

Перспективними є такі напрями подальшої дослідницької роботи, як розроблення інноваційних екологічних завдань для дошкільників з урахуванням вікової диференціації, які сприятимуть формуванню екологічної культури дітей дошкільного віку під час організації їхньої роботи з природним матеріалом.

#### БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базовий компонент дошкільної освіти. Дошкільне виховання. 2012. № 7. С. 4–19.
2. Курняк Л.М., Курняк О.А. Екологічне виховання студентів ВНЗ. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2012. № 5. С. 109–114.
3. Загарницька І.І. Соціалізація дитини: сутність, фактори, технології. *Нова парадигма: журнал наук. праць*; гол. ред. В.П. Бех. Київ, 2011. Вип. 104. С. 41–51.
4. Лисенко Н.В. Еко-око: дошкільник пізнає світ природи : навчально- методичний посібник. Київ : Слово, 2015. 352 с.
5. Маршицька В.В. Теоретичні основи виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку. *Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді)* : зб. наук. праць. Київ : Пед. думка, 2000. Кн. 1. 340 с. С. 148–154.
6. Плохій З.П. Формуємо екологічну компетентність молодшого дошкільника : навч. посібник. Київ : Світлич, 2010. 144 с.
7. Про освіту. Освіта.UA. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2628-14>
8. Тарасенко М.Ф. Філософські аспекти відношення людина – природа. Київ : Наук. думка, 1985. 115 с.